

LJUDE ZA OLOVO

U talasima se nižu turski napadi prema Crnoj Gori, a nestrpljivi general Klozel tapka pokraj mora i sprema se da krene k Cetinju. Ali, stiže mu crni glas: Sulejman-paša Skopljak ostavio je čak i svoga konja na Bukovici, a on spasio glavu hitajući prema Gacku. Pašin sedlanik – upućen na dar vladici – sjetno rže i bije kopitom o travu pred Cetinjskim manastirom, a Klozel ostade da kvasi vrat slanom vodom.

Ne može biti tako! – sijeća general.

On zahtijeva da Turci i treći put nasrnu. Nada se: crnogorskom otporu mora imati granica.

Saznade vladika: eto Mustaj-paše s Arbanasima; uputio se najkraćim putem k srcu Crne Gore – udario na Ljubotinju, odakle mu neće biti daleko do Cetinja.

Oko hiljadu ratnika okupi se oko vladike i krenuše paši u sretanje. Stari vladika, već umoran i oslabio, opet je pred svojom vojskom.

«Nevolja nikoga ne pita može li, no i zvjerku izagna na čistinu, pred cijev. Da me zovu u svatove, rekao bih: 'Star sam, aoh, panuo sam i nikud ne mogu'! A kad me Mustaj-paša zovne na krvavi razgovor, moram skočiti kao momče: 'Evo me na biljezi!'»

Vladika kaza uoči boja:

Moramo se osvetiti Skadranima za mnoga zla i za jednu ranu osobito: jedan njihov momak na prevaru je posjekao Boška Piletića, pa mu je srce iz grudi izvadio i na nožu ga nosio ulicama!

No, sad je najpreča briga: mala je snaga crnogorska – kako onda dočekati Turke?

Raspituje se: kojim je pravcem udario skadarski paša? Ako je odista krenuo tuda, valja ga iznenaditi.

Raspoređuje Ceklinjane i Riječane:

Prikrijte se iza čuka s jedne i druge strane, kud će turska vojska naići. Pa ih pustite – ni za živu glavu nemojte se prevariti da ih napadnete. Ja ću s Katunjanima udariti na njih – čelo u čelo. Kad čujete jeku boja, priskočite i vi sa strana.

Bješe sredina oktobra. U samu zoru, turski ratnici, kao noćni vjetar, stigoše do Ljubotinja. Nijesu očekivali da će tu doći do većeg boja. Crnogorci se, valjda, nijesu imali kad sakupiti, a sami Ljubotinjani neće biti kadri da stanu ispred pašine sile. Ako bi i stali, zbrisaće ih vjetar sa kamena.

Među crvenkastim mrljama jeseni razviše se mali crveni barjaci s bijelim krstom u sredini.

I začu se vladičin jasni glas:

Naprijed, ko je Crnogorac!

Grunuše puške. Bakarna jata lišća prenuše se s koščela i smokava. Jauknuše prvi ranjenici. Nekoliko turskih konja prope se i trže natrag, gazeći vojnike i vukući sedla i samare, sve dok ne polomiše noge pokraj uska puta.

Ispred samih očiju napadača sijevnuše katunski noževi i jatagani. Ustuknuše prve turske čete. Onda se glasnuše prikriiveni Crnogorci sa oba boka.

Zametnu se boj. Niko ne osjeća da je svanulo, niko ne vidi kako sunce brodi iznad tankih oblaka.

Kako se okršaj razgorijeva, tako sa svih strana, iz daljine, pristižu crnogorska pojačanja – sakupljaju se vojnici i javljaju se puškama i glasom: «Eto nas, držite se!» Neki čak pale ognjeve po brdima i pjevaju iz svega grla.

Stiješnjenim Turcima se čini: sav prostor oko njih,

svaka čuka i uvala, sve je puno vojske; od nje sve vrvi i sve se pokrenulo.

Odmiče kratki jesenji dan, a napadačima sve tješnje u onoj dolini gdje ih je jutro zateklo.

Kako se sunce naže zapadu, oni se stadoše jače osipati – ginu i bježe. Ali, tu je lakše poginuti nego li uteći.

Da bi se nekako dočepao Žabljaka i da ne bi otišao Bušatlijinim tragom, Mustaj-paša, sav pocrnio od jada i dima, naređuje: odstupati, probijati se k jezeru.

Čim se to osjeti, živa lavina sjuri se bezglavo na osvajače sa svih strana.

Udri! Sijeci! Ne robi nikoga!

I mi smo nečesovi gospodari – raja nam je sva pod zemljom!

I u vladičinoj ruci sijeva bjelokorac, skuti i rukavi morki su od krvi. I on se zanio, oči mu zalivene znojem. Zapalio se pa razmahuje, kao onda na Krusima.

Odjednom natrča na jednog odebljeg bega. I zamahnu nožem. Ali, beg ovaj bješe začudo okretan, a sablja duža od noža; izvri se u stranu, fijuknu njegova čorda i – vladika osjeti kako ga nešto teško i vrelo ožegnu po desnoj mišici. Ispade mu bjelokorac i zveknu o kamen. Ako ovaj Turčin crvena lica mahne još samo jednom...

Vladika vidje kao jedan visoki Crnogorac priskoči begu, previ ga preko koljena i zakla kao jare.

Dva momka ostadoše kod vladike. A on viknu na njih: Ni da pisnete! Niko ne smije znati da sam ranjen!

Brzo mu utegoše ruku – bješe kost prelomljena – i povezaše je da visi o vratu. On prebaci bradu preko zavoja. Pomogoše mu da se usigne na konja.

«Bitka je dobijena, to je glavno. A rana će preboljeti.»

Ostali se i ne osvrću na vladiku – otisnuli se za napadačima koji bježe prema Žabljaku.

Noć ih razdvoji. Noć i posustale noge.

Oko Ljubotinja gore veseli ognjevi. Ratnici se polako prikupljaju. Donose glave i oružje i dovode konje, plijenom natovarene.

Dobru li sablju zakućih!

Ovakvome se konju ne nadah: pogledaj, obraza ti, kako mu je sedlo ukrašeno! A pipni mu sapi.

Oni od bijesa kite svoje konje, a mi posrćemo gladni i goli – ma su ga platili!

Uteče li Mustaj-paša?

Jedva je, vele, u Žabljak uskoćio.

Najednom ode glas:

Gdje je vladika?

Nađite brzo vladiku!

Poveća grupa uputi se označenoj kući. Jednoga od njih, starijega, pustiše unutra. On ugleda vladiku: bješe blijed i iznemogao, ali mu lice vedro. Sjedi pokraj ognja, zavaljen u veliku stolovaču.

Sveti vladiko, dovedosmo zarobljenike!

Brate moj, činite s njima šta znate. Eno ti drugih glavara i starješina, šta će vladici uhvaćeni ljudi! I vidiš – rad bih malo da sam na miru, da se odmorim.

Starac je uporan:

Ali, to su Francezi!

Kako? – trže se vladika.

I to oficijeri. Kažu: jedno kolonelo i dva kapetana.

Uvedite ih.

Uguraše ih u veliku prostoriju, ognjem osvijetljenu.

Prekrstite se! – muva ih neko.

Tuđinci su bjeloliki, pa im se bljedilo gotovo i ne primjećuje; izdaje ih drhtanje, pocijepani su i prljavi. Nadaju se najgorem: ko zna šta ih očekuje u toj zgradi, kakva grozna odmazda, kakvo poniženje. Ipak se trude da stoje usprav-

no, a oči im žmirkaju pred plamenom. Stiskaju vilice, riješeni da sve ponesu ne moleći za milost.

Vladika im se obrati na francuskom, malo nesiguran u izgovoru i uzbuđen.

I saznade da je sa turskom vojskom krenulo iz Skadra pet francuskih oficira; dvojica su ostali uz Mustaj-pašu i vjerovatno stigli u Žabljak; ova trojica bili su odsječeni, borili su se, branili se do kraja i sad, eto.

Spasla ih je francuska roba – dobaci neko sa strane. – Da su se počem preobukli u tursko, zanoćili bi na ledini, i to bez glava.

Vladika ispruži lijevu ruku.

Odvedite zarobljenike. Dobro ih negdje zatvorite i pazite da ne pobjegnu.

Zabravite ih, ka i ostalu marvu!

Ne! – uzviknu vladika. – Ljudski s njima postupajte, iako to nijesu zaslužili! I ja ih mrzim, braćo. Krv mi uzigra kad vidim one drske oči i one širite i kad se sjetim kakvo su podlo kolo zaigrali. No, oni su sad pali u naše ruke, nemoćni su i... Kako mu drago, vodite ih bez vrijeđanja i tek sutra im podajte nešto da pojedu i popiju.

U duboku noć vladiku ostaviše samog. On ne htjede da legne, no ostade onako naslonjen.

«Evo, minulo mi je šezdeset godina, i svešteno sam lice, vladika, i vladar sam u jednoj zemlji, a opet nemam počinka, ni danju ni noću, no se moram s nožem u ruci kao zvijer lomiti po ovim gorama i braniti goli život i ovo malo slobode. I ko zna je li mi ovo posljednja bitka i zadnja slomljena kost ili ću se još nebroj puta zagoniti u buljuke agarjanske ili ću i ja klonuti na nekoj ledini zaljuljanoj. A da li si baš morao da se i ti zagoniš među Turke? Ako je Crna Gora spala na tvoj nož, kami Crnoj Gori. I kami tvome nožu. Mogao si i danas slobodno ostati pokraj

svoga konja i gledati šta se čini i upućivati ratnike – mirno oko vidi bolje no ruka koja siječe. Ali, nijesi pitao svoj razum, sama te je krv povukla.»

Ruka mu otežala, tišti ga, u njoj kuca žila bola. Trepavice se svedu, glava se navije k prsima, ali rana propišti i mutne oči opet prate igru plamenja.

Sjeća se kako su Francuzi početkom te iste godine udarili na Paštroviće – krenuli su tačno Bušatlijinim tragom. Osvajače možeš razlikovati po vjeri, po kapi, po imenu, ali ih po djelima razlikovati ne možeš. Uzbunili se seljaci, ne htjeli plaćati porez soldatima. Neki se latili oružja. I general Gotje poslao vojsku iz Kotora – krvav februar kročio preko Paštrovića: strijeljanje, paljenje kuća, traženje oružja...

«Pitao bih Marmona: je li to unošenje francuske kulture među ova brda?»

Možda su ovi isti oficiri, koji čame noćas u ljubotinjskoj pojati, davili narod po Paštrovićima i Brajićima. I sad ih valja paziti i čuvati njihovo ljudsko dostojanstvo.

«Je li to pravo? Ne mogu im ja čuvati ono čega u sebi nemaju! Nije ljudsko dostojanstvo ako stojiš uspravno i drsko gledaš kad te zarobe pri podlom djelu. Ljudski je – ne činiti to podlo djelo. I šta oni traže po ovim gudurama? Ko ih je zvao da dođu čak iz Provanse? Može biti, imaju pravo moji vojnici: ne miluj guju nikad, ne oprostí joj ni kad zacvili pod kundakom! Nije mi do tih zarobljenika, ni do njihova obraza, ni do njihova života. No mi je do ugleda Crne Gore. Oni su tuđu vojsku doveli na nas, a pričaju da smo mi divljaci. Mi mali, odasvud stiješnjeni, moramo biti deset puta plemenitiji od njih da bismo makar mrvicu priznanja osvojili (jer oni su strijeljali goloprse seljake iz Brajića i Paštrovića, a mi njihove oficire, evo, čuvamo; ne činimo to od straha, ne; mogli bismo ih smaknuti i, poslije,

ako komanda upita za njih, kazati: 'Mi smo se od Turaka branili, Turke smo sjekli – ako je koji Francuz zalutao, sam je kriv; i, bog s vama, otkud Francuzi među vojskom skadarskog paše?') . Sačuvaćemo im glave... Ruka, ruka. Sva je od vrelog lova!»

Kad se razdani, vladika iziđe pred kuću i pozva pisara da mu u pero kazuje poruku generalu Klozelu.

Sinko, piši i ništa me ne zapitkuj i ni slova nemoj mijenjati. Piši: «Htio si nas porobiti i popaliti zajedno sa prokletim agarjanskim kotom, ali ti se sreća izjalovi, kao što će ti se izjaloviti uvijek kad god pokušaš nasrnut na naše svete slobodne gore»...

Tu zastane, gleda put čađava krova, koji je jutros mogao biti pretvoren u pepeo.

Šta još da poruči onom tuđincu koji se sunča i rashlađuje pokraj mora, čekajući da turska sablja za njega razlomi sljeme crnogorsko? Kakvu naknadu da traži za zarobljenike? Oni su tu, kao živi dokaz jedne sramotne igre, od koje se osvajači nikad odviknuti neće. Nikad, jer misle da im je sve dopušteno.

Piši, sinko: «Primi tvoje ljude, ako hoćeš, daj nam za njih dvadeset tovara praha i olova, jer je nama to potrebnije nego vama, koji nemate šta da tražite u tuđoj zemlji»...

«Ljude za ubojno olovo? A što da ne – nijesam ih molio da vode Turke preko Crne Gore. Time su sami odredili cijenu svome životu i svome obrazu.»